

Wat kenmerkt excellente leraren?

De dubbele bodem van een honourstraject in de praktijk

In februari 2011 is binnen het domein Onderwijs en Opvoeding van de Hogeschool van Amsterdam gestart met een honourstraject. Dit honourstraject is onderdeel van een breder excellentieprogramma voor studenten van de pabo, tweedegraads lerarenopleidingen en de opleiding pedagogiek. Doelstelling van het honourstraject is om talentvolle en ambitieuze studenten te stimuleren om hun excellentie verder te ontwikkelen. In het eerste semester van het honourstraject hebben de studenten zich verdiept in de vraag wat excellente leraren kenmerkt en onderscheidt van andere leraren. Zo ontstond een dubbele bodem: een onderzoek dat aansluit op actuele beleidsdiscussies met als doel om studenten te stimuleren in hun excellentie, wat hen gelijk perspectieven bood op de vraag wat excellentie voor hen zelf betekent.

In dit praktijkartikel schetsen de begeleidende docenten de uitgangspunten van het programma. Vervolgens beschrijven de studenten het onderzoek dat ze in het kader van het honourstraject hebben uitgevoerd en reflecteren ze op de leerwinst die het hen heeft opgeleverd. Tenslotte reflecteren de docenten op de mate waarin het eerste semester voldeed aan de doelstellingen van het programma.

aanleiding om een excellentietraject te ontwikkelen, gericht op studenten die meer aankunnen en willen dan het reguliere opleidingsprogramma. De Siriusprojectsubsidie was daarbij een goede motor om tot een versneling in de ontwikkeling en implementatie te komen. In het studiejaar 2010-2011 is gestart met het excellentieprogramma en in dit artikel schetsen de drie studenten die deelnemen aan de honourspilot hun ervaringen en wat deelname aan de honourspilot hen heeft opgeleverd.

Het excellentieprogramma van de Hogeschool van Amsterdam wordt gekenmerkt door de volgende elementen:

- Er wordt een onderscheid gemaakt tussen latente talenten en erkende talenten. Bij veel studenten van onze Amsterdamse instroom zal sprake zijn van latent talent: zij zijn zich niet bewust van hun talenten, zijn niet gewend om in dergelijke termen over zichzelf te denken en zijn door ouders, familie of vooropleiding niet aangesproken op hun talenten. Het excellentietraject heeft voor deze studenten tot doel om ze te laten ontdekken dat ze talentvol zijn en dat het uitdagend kan zijn om meer dan het minimale te doen. Studenten met erkende talenten zijn zich bewust van hun kwaliteiten en willen die verder ontwikkelen. Hun omgeving erkent die talenten en stimuleert ze daarin.
- Het excellentieprogramma richt zich in de eerste twee jaar op latente talenten, op het versterken van het zelfbewustzijn van studenten ten aanzien van hun talenten en het laten zien dat verdieping in de studie interessant en uitdagend kan zijn. Dit krijgt vorm in een vrijwillig te volgen Studium Excellentie met een omvang van 160 uur dat bovenop het reguliere programma komt en openstaat voor alle studenten. In de laatste twee jaar van de opleiding ligt de focus op erkende talenten: geselecteerde derde- en vierdejaars studenten die bereid zijn om 420 uur extra in hun studie te investeren in de vorm van een *honoursprogramma*.
- Binnen de Hogeschool van Amsterdam worden drie vormen van excellentie onderscheiden: specifieke excellentie, generieke excellentie en excellentie ten aanzien van kennisontwikkeling. *Specifieke excellentie* heeft betrekking op excellentie in de uitoefening van een specifiek beroep (voor

AUTEUR(S)

Vincent Goosen,
Tim Kornet,
Floor de Nooij,
studenten honourstraject

Marco Snoek,
Anne van Wingerden,
begeleiders

Hogeschool van
Amsterdam

Aanleiding en uitgangspunten van het honourstraject

In alle discussies over de kwaliteit van het leraarschap is steeds meer de nadruk komen te liggen op het borgen van het minimumniveau van leraren in termen van bekwaamheidseisen en de kennisbasis die leraren moeten beheersen. Het risico van een dergelijke nadruk is dat het minimumniveau al snel wordt geïnterpreteerd als een streefniveau of eindniveau. Curricula worden daar op ingericht en studenten gaan zich er naar richten: een 6- op alle curriculumonderdelen is immers genoeg om je startbekwaam leraar te mogen noemen. Calculerend gedrag leidt tot weinig ambitie. En dat terwijl we in de opleidingen benadrukken dat leraren rekening houden moeten met individuele verschillen tussen leerlingen en aan moeten sluiten bij de zone van de naaste ontwikkeling van hun leerlingen.

Bovenstaande observaties was voor de Hogeschool van Amsterdam, domein Onderwijs en Opvoeding,

de leraar kan dat bijvoorbeeld betrekking hebben op excellentie ten aanzien van taaldidactiek). *Generieke excellentie* heeft betrekking op excellentie ten aanzien van het professionele handelen in het algemeen (bijvoorbeeld als het gaat om leiderschap, ondernemerschap, oplossingsgerichtheid, creativiteit). *Excellentie ten aanzien van de ontwikkeling van (praktijk)kennis* heeft betrekking op kennisontwikkeling en onderzoek en is vooral interessant voor studenten die betrokken willen zijn bij onderzoeksprogramma's van lectoren of die willen doorstromen naar een universiteit.

- Binnen het domein Onderwijs en Opvoeding is in eerste instantie gekozen voor een *focus op generieke excellentie*, waarbij de nadruk ligt op de kwaliteiten leiderschap, ondernemerschap, omgevingsgerichtheid, onderzoekend handelen en interdisciplinair werken. Het honoursprogramma is ingericht als een community van studenten met een grote mate van zelfverantwoordelijkheid, waar studenten, in samenspraak met begeleiders, zelf projecten en activiteiten kiezen die hen verder helpen in de ontwikkeling van hun excellentie. De focus op generieke professionaliteit maakt het mogelijk om te werken met heterogene groepen studenten vanuit de pabo, tweedegraads lerarenopleiding en de opleiding pedagogiek.

In februari 2011 is gestart met een eerste pilotgroep van drie studenten. In eerste instantie lag de focus op de vraag wat excellentie voor de studenten betekende. Na deze oriëntatie hebben de studenten gekozen voor een project waarbij ze, in aansluiting op het advies van de Onderwijsraad, onderzochten wat de kenmerken van excellente leraren zijn. Daartoe hebben ze zich in de literatuur rond excellente en expertleraren verdiept, gebruik gemaakt van onderzoek naar opvattingen van leerlingen over kenmerken van goede leraren en gesprekken gevoerd met leraren en schoolleiders (zie tabel 1). De resultaten van hun onderzoek hebben zij in juli gepresenteerd op de tweejaarlijkse conferentie van de International Study Association on Teachers and Teaching (ISATT) 1 in

Portugal. In de volgende paragraaf beschrijven zij die resultaten.

Kenmerken van excellente docenten

door Vincent Goosen, Tim Kornet, Floor de Nooij
n.a.v. hun onderzoek

De beelden en opvattingen over het beroep van docent zijn voortdurend in beweging en worden steeds weer opnieuw veranderd en aangepast. Dat geldt niet alleen in landelijke discussies, maar ook als het gaat om onze eigen ontwikkeling: Wij zijn vandaag niet dezelfde docent als gisteren. Als student (we zijn twee derdejaars studenten Engels en een tweedejaars student pabo) is het daarom belangrijk om te weten wat er speelt binnen ons beroep. Eén van die ontwikkelingen is de aandacht voor excellente leraren. Het honourstraject van de HvA past in die ontwikkeling. Wij zijn eraan begonnen omdat we meer handvatten wilden om ons docentschap vorm te geven en te ontwikkelen. We wilden gevoed worden naast datgene wat ons in onze opleiding aangeboden werd. Het honourstraject bood ons daarvoor een goede gelegenheid en een kans om ons op een nieuwe manier te oriënteren op het beroep van leraar. Dat begon met nadenken over de docent anno 2020. Hoe geeft hij les? Welke materialen heeft hij tot zijn beschikking? We zijn creatief bezig geweest, maar realiseerden ons ook dat we af en toe naar een ideaalbeeld toe werkten. En waarom zou de echt goede docent pas in 2020 prominent aanwezig zijn? Wat kunnen wij nu al voor het onderwijs betekenen? Geleidelijk gingen we ons daarom bezighouden met het begrip 'excellentie' zelf. Wat is nu excellentie? Zijn we excellent op het moment dat we beter zijn dan de ander (relatief excellent), of is excellentie meet- en toetsbaar (absoluut excellent)? Is excellentie eigenlijk benoembaar? Hiervoor was het nodig om het begrip excellentie van verschillende kanten te belichten. Weten en kunnen wij daadwerkelijk meer dan ons medestudenten of zijn wij slechts nieuwsgieriger en ambitieuzer? Waar zijn wij als honoursstudenten eigenlijk op geselecteerd? Criteria waren het op schema liggen met de studie en de ambitie en bereidheid om dingen buiten het normale curriculum te doen. Dat hielp ons dus nog niet zoveel verder.

Natuurlijk hebben wij wel een idee wat een excellente docent kan en doet, maar iedereen heeft ook zijn persoonlijke ideeën over excellent docentschap. Ook wij hebben een idee hoe we een excellente docent kunnen worden en zijn. Om dit beter in kaart te brengen en te expliciteren, hebben we ieder onze persoonlijke visie op excellentie geformuleerd in een brief, in een presentatie en een flashfilmpje. Onafhankelijk van elkaar benoemden we elk de volgende vijf kernelementen van excellentie: talent, motivatie, passie, kennisoverdracht en waardering van buitenaf. Drie visies op excellentie; dat is natuurlijk niet voldoende

Uitzicht op Braga, Portugal waar ISATT 2011 plaatsvond.

V.l.n.r.: Tim Kornet, Floor de Nooij, Vincent Goosen

om vast te stellen wat een excellente docent is. Ook hier is perspectief een groot goed, wij bepalen immers niet wat de excellente docent nu werkelijk is. Onze onderlinge verschillen in visie deden ons beseffen dat verschillende partijen, zoals schoolleiders, docenten en leerlingen, waarschijnlijk ook allemaal hun eigen ideeën hebben. We werden nieuwsgierig en besloten daarom de opvattingen van leraren, schoolleiders en leerlingen in kaart brengen. Zo ontstond het plan voor een onderzoek naar opvattingen over de excellente docent, met als centrale vraag:

“Wat zijn de opvattingen van de verschillende betrokkenen in het basis- en voortgezet onderwijs over de eigenschappen van excellente docenten, gerelateerd aan wat er in de literatuur over geschreven staat?”

Deze onderzoeksvraag sluit nauw aan bij actuele discussies. We zijn immers niet de enigen die zich bezighouden met excellent docentschap. De Onderwijsraad heeft tijdens een bijeenkomst in maart 2011 een advies gepresenteerd, waarin aandacht gevraagd wordt voor excellent docentschap binnen scholen (Onderwijsraad, 2011). De Onderwijsraad geeft geen definitie van het begrip ‘excellente’; scholen moeten dat begrip zelf invullen.

Tijdens de persconferentie en het daaraan gekoppelde werkbezoek van de staatssecretaris konden we vertellen over ons onderzoek, waar wij op dat moment mee bezig waren. Staatssecretaris Zijlstra heeft gezegd nieuwsgierig te zijn naar de resultaten.

Excellentie in de literatuur

Er is, wereldwijd, al veel geschreven over de excellente docent (Berliner 2001, Collinson 1999, Hattie 2003, Gennip & Vrieze 2008, Oomens, Kieft & Kruiter 2009). Hierbij zijn vaak op een of andere manier excellente docenten geselecteerd, waarna hen werd gevraagd wat hen tot excellent docent maakte. Hattie (2003) beschrijft bijvoorbeeld vijf belangrijke kenmerken van excellente docenten:

1 ze kunnen de belangrijkste onderdelen van hun vak identificeren,

- 2 ze kunnen leerlingen begeleiden door middel van interactie,
- 3 zij kunnen het leerproces observeren en daarbij feedback geven,
- 4 ze hebben oog voor de persoonlijke relatie met leerlingen
- 5 en kunnen de leerresultaten actief beïnvloeden.

Deze dimensies gelden uiteraard voor elke docent, maar Hattie heeft deze dimensies naar zestien prototypische kenmerken van expertise vertaald. En juist in het excellent functioneren op die dimensies liggen de verschillen tussen de excellente en gewone docent. De kenmerken die Hattie noemt komen niet alleen voort uit uitzonderlijke kennis of vaardigheden, maar ook uit bepaalde persoonskenmerken zoals verbondenheid met leerlingen, interesse in hun levens en enthousiasme voor het vak (Gennip & Vrieze 2008, Oomes et al. 2009). De punten die uit de literatuur naar voren

kwamen konden we verdelen in vier categorieën: invloed op anderen, vaardigheden en kennis, persoonlijke ontwikkeling en karaktereigenschappen.

Onze onderlinge verschillen in visie deden ons beseffen dat verschillende partijen, zoals schoolleiders, docenten en leerlingen, waarschijnlijk ook allemaal hun eigen ideeën hebben over excellent leraarschap.

Onderzoeks aanpak

Ons onderzoek probeert erachter te komen wat de ‘gewone’ docent, schoolleider en leerling vindt van een excellente docent. Om antwoord te krijgen op onze onderzoeksvraag zijn groepsinterviews (‘focusgesprekken’) gehouden met schoolleiders en docenten van basis- en middelbare scholen. De uitkomsten van de interviews zijn vergeleken met de bestaande literatuur op dit gebied.

De interviews zijn steeds gehouden bij groepen van twee tot vier personen, waarbij de onderzoekers zich zo weinig mogelijk met het gesprek bemoeiden om vermenging met hun eigen ideeën te vermijden. Er werd tijdens de interviews gepraat over wat een excellente docent zou moeten kunnen of zijn. Zijn er bepaalde karaktertrekken nodig? Bepaalde competenties? Speelt motivatie een rol?

Om een zo breed mogelijk beeld te krijgen, hebben we schoolleiders en docenten uit het basis en voortgezet onderwijs geïnterviewd. Alle gesprekken zijn opgenomen en later door elk van de onderzoekers samengevat. Die verslagen werden onderling vergeleken om tot een zo objectief mogelijk beeld te komen van de meningen van de geïnterviewden. In verband met tijdsgebrek hebben we, in plaats van zelf ook de leerlingen te interviewen, gebruik gemaakt van een ander onderzoek naar opvattingen van leerlingen (van basis- en middelbare scholen)

	Invloed op anderen	Vaardigheden en kennis	Persoonlijke ontwikkeling	Karakter-eigenschappen
Literatuur	<ul style="list-style-type: none"> • Passie • Inspiratie • Interesse 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakkennis • Pedagogische kennis • Aanpassen aan leerlingen • Goede voorbereiding • Oog voor het lesklimaat 	<ul style="list-style-type: none"> • Reflectie • Vernieuwing 	<ul style="list-style-type: none"> • Rolbewust • Oplossingsgericht • Creatief • Gemotiveerd • Ervaren

Tabel 1: Kenmerken van excellente docenten volgens de literatuur.

	Invloed op anderen	Vaardigheden en kennis	Persoonlijke ontwikkeling	Karakter-eigenschappen
Docenten & Schoolleiders	<ul style="list-style-type: none"> • Passie • Inspiratie • Motiverend 	<ul style="list-style-type: none"> • Kennis (vak, pedagogisch en didactisch) • Kunnen differentiëren • De leerling zien als individu • Gebruik van authentieke materialen • Gebruik maken van onderzoekend leren 	<ul style="list-style-type: none"> • Reflectie • Onderzoekend • Zelfbewust • Oog voor de omgeving 	<ul style="list-style-type: none"> • Positieve houding • Betrokken • Goed in het onderhouden van relaties • Goed in communiceren (met leerlingen en in het team) • Verantwoordelijk
Leerlingen	<ul style="list-style-type: none"> • Passie • Streng zijn 	<ul style="list-style-type: none"> • Vakkennis • Goed kunnen uitleggen (didactiek) 		<ul style="list-style-type: none"> • Humor • Inlevingsvermogen

Tabel 2: Kenmerken van excellente docenten volgens de geïnterviewden.

t.a.v. excellentie van leraren (Bakker-Robbetsen et al, 2011).

Met behulp van de eerder genoemde gegevens werd per groep hun beeld van een excellente docent geanalyseerd. Die beelden zijn vervolgens met elkaar vergeleken om zicht te krijgen op de overeenkomsten en verschillen in visie van docenten, schoolleiders en leerlingen.

Uitkomsten

Uit de interviews kwam naar voren dat docenten en schoolleiders in hoge mate eenzelfde visie hebben als het gaat om excellentie. In alle interviews werden dezelfde punten genoemd. Ook komen veel van de punten genoemd door docenten en schoolleiders overeen met wat we in de literatuur vonden (zie tabel 2).

Opvallend is echter dat docenten en schoolleiders weliswaar dezelfde punten noemen, maar dat ze niet overall dezelfde waarde aan geven. Uit de interviews blijkt dat docenten over het algemeen meer belang hechten aan de relaties die ze aangaan met hun leerlingen. Ze vinden dat een excellente docent dichtbij zijn leerlingen moet staan en dat het soms belangrijker is een goede relatie te hebben met een leerling dan om zo hoog mogelijke resultaten te behalen. Docenten spreken veel minder dan schoolleiders over het werken in de organisatie van de school. Schoolleiders vinden het belangrijk dat de excellente docent goed samenwerkt in het team en een voorbeeldfunctie vervult voor andere docenten op de school. Zij zien een

excellente docent als iemand die de hele school verbetert, niet alleen zelf goede resultaten behaalt met zijn leerlingen maar ook andere docenten inspireert. Leerlingen hebben een ander beeld van wat een excellente of goede docent is. Zij zien minder de professionele kant, maar noemen wel een aantal karaktereigenschappen van een excellente docent die door de andere groepen niet genoemd werden. Zij zijn niet geïnteresseerd in de ontwikkeling van de docent, of het functioneren binnen een team, maar willen een leuke leraar, met humor, die streng kan zijn en die goed kan uitleggen.

Er kan geconcludeerd worden dat verschillende belanghebbenden in het onderwijsveld verschillende accenten leggen bij het benoemen van wat een excellente docent is. Schoolleiders zijn meer gericht op resultaten en het functioneren (en inspireren) in een team. Docenten vinden het belangrijker dat er een goed leerklimaat ontstaat en er voor iedere leerling wordt gezorgd. Voor leerlingen zijn karaktereigenschappen belangrijker.

Die verschillen verrassen niet. Natuurlijk zien leerlingen vooral leraren in de directe interactie in de klas. Dat leraren vooral bezig zijn met de relatie met leerlingen, terwijl schoolleiders meer kijken naar de organisatie als totaal is logisch. Toch zijn die verschillen belangrijk om rekening mee te houden in de discussies over excellente leraren.

Wij hebben hiervoor al aangegeven dat perspectief zeer belangrijk is als we kijken naar de excellente docent. Dit werkt in onze ogen door op alle niveaus. Als scholen, zoals de Onderwijsraad voorstelt, de

ruimte krijgen om zelf te bepalen wat excellentie inhoudt, dan is het van belang om mensen van alle niveaus (schoolleiding, leraren en leerlingen) in te schakelen bij het definiëren van excellent docentschap.

In de interviews bleek dat schoolleiders vooral gericht zijn op de resultaten van het onderwijs als indicator voor kwaliteit. Wanneer de ambitie is om in de school aandacht te besteden aan excellentie van leraren, dan zal er in onze ogen echter een verschuiving nodig zijn: Schoolleiders moeten meer kijken naar de ontwikkelingen van de docenten binnen de school. Een kokervisie op onderwijsresultaten is geen stimulans voor excellentie. Wij geloven dat schoolleiders daarmee de ontwikkeling van hun school kunnen voortzetten en versterken.

Ook voor de lerarenopleidingen geven de uitkomsten handvatten om opnieuw naar hun curriculum te kijken. Het is de vraag of de categorieën 'Invloed op anderen' en 'Karaktereigenschappen' voldoende aandacht krijgen binnen de huidige opleidingsprogramma's. Onze ervaring op de opleiding leert dat de lerarenopleidingen nu vooral gericht zijn op competenties en minimale niveaus voor de startbekwame docent. Net als wij bij leerlingen gericht moeten zijn op het maximaal haalbare (de zone van de naaste ontwikkeling), moeten lerarenopleidingen streven naar het maximale leerresultaat en excellentie bij hun studenten. Onze resultaten geven docentopleiders inzicht in kenmerken van excellente leraren. En lerarenopleiders kunnen die kenmerken stimuleren. Oorspronkelijk hebben wij in onze visies op excellentie gebruik gemaakt van de thema's talent, motivatie, passie, kennisoverdracht en waardering van buitenaf. Talent, motivatie, passie en kennis zijn onderdelen die duidelijk naar voren komen in de resultaten van ons onderzoek en die we in onze ogen ook ontwikkeld hebben door het onderzoek. In die zin is het leuk om te constateren dat onze oorspronkelijke visies weinig afwijken van het uiteindelijke resultaat van ons onderzoek.

'Waardering van buitenaf' wordt in ons onderzoek niet genoemd als kenmerk van excellentie. Wij hebben het wel ervaren als voorwaarde voor ontwikkeling van excellentie. Wij hebben die waardering afgelopen maanden ondervonden vanuit al die mensen die we spraken en die ons begeleiden. En die waardering heeft ons gestimuleerd in onze ontwikkeling.

Ons onderzoek kan een opstap zijn voor verdere onderzoeken omtrent excellent docentschap. Tijdens een bezoek aan een school in Portugal bleek dat er in dat land mogelijkheden zijn om excellente leraren een bijzondere beloning te geven. Wij zijn nieuwsgierig naar de praktijk in Nederlandse scholen en in hoeverre het advies van de Onderwijsraad van maart 2011 nu gaat bijdragen aan een (blijvende) verandering van beleid rondom excellente docenten. Wellicht goed voor een vervolgonderzoek.

Een duidelijke meerwaarde?!

Het onderzoek heeft ons gebracht waar we nu zijn: drie studenten met extra bagage, een half jaar onder-

zoek en een presentatie op een internationale conferentie. We hebben geleerd onszelf onderzoekender op te stellen, bij zoveel mogelijk stellingen of onduidelijkheden vragen te stellen. Door deze kritisch-onderzoekende houding verloopt (studie gerelateerd) contact, met bijvoorbeeld docenten, studiegenoten of specialisten in het vak, gemakkelijker. Door onze verrijkte kennis hebben we het gevoel dat een gesprek op niveau een stuk aangenamer is voor beide partijen. Het afnemen van interviews hebben we geleerd door middel van een workshop. Vaak ken je de basics; netjes lachen, geïnteresseerd kijken en beleefd spreken. Tijdens zo'n workshop ga je de diepte in, je leert dat elke houding een andere betekenis heeft en dat je met de juiste houding (schouders recht, ontspannen en rechtop) iemand kan laten spreken of juist stil zijn. We hebben gesprekken leren sturen door middel van een interventie op het juiste moment of weer door het aannemen van een andere houding.

We zijn nu meer gemotiveerd om onszelf ook tot excellente docenten te ontwikkelen die met een onderzoekende houding en door middel van humor en toch ook duidelijkheid leerlingen ondersteunen in hun leerproces.

We hebben onze competentie samenwerking weer een stukje verder gebracht. We hebben het onderzoek tot in de kleinste details moeten plannen en de taken goed moeten verdelen om op tijd klaar te zijn. Een duidelijke planning en goed overzicht houden zijn heel belangrijk. Onder andere het intensief samen voorbereiden van de presentatie op de conferentie in Portugal gaf een goede basis, we hebben de presentatie wel honderd keer samen doorgenomen en voor elkaar gepresenteerd. We kenden de tekst hierdoor heel goed en konden daardoor een goede engelstalige presentatie neerzetten.

Onderlinge samenwerking tussen verschillende opleidingen (in dit geval: Pabo en Tweedegraads Engels) heeft geleid tot bredere kennis van elkaars context. Een docent in het PO is het gewend om een hele dag voor één klas te staan, terwijl een leraar Engels op de middelbare school per dag gemiddeld vier tot zes verschillende klassen voor zich heeft. Het was waardevol om met elkaar pedagogische en didactische kennis uit te wisselen en te praten over onze visies op onderwijs.

We hebben onderzoek gedaan naar de excellente docent en wat deze moet kennen, kunnen en wat belangrijke karaktereigenschappen zijn. We hebben hierdoor alle drie ruim de tijd gehad om te leren wat een docent belangrijk maakt en hier ook een eigen mening over kunnen vormen. Dat heeft ons geholpen om onze (persoonlijke) doelen aan te scherpen en onszelf nieuwe uitdagingen te geven. We zijn nu meer gemotiveerd om onszelf ook tot excellente docenten te ontwikkelen die met een onderzoekende houding en door middel van humor en toch ook duidelijkheid leerlingen ondersteunen in hun leerproces.

De tussenopbrengst van het honourstraject: reflectie door de opleiders

Wanneer we (Marco Snoek en Anne van Wingerden) als begeleidende docenten terugkijken op het afgelopen semester, concluderen we dat de drie honoursstudenten met hun zoektocht naar excellentie in het onderwijs laten zien dat zij zelf kenmerken van generieke excellentie herbergen en zich ontwikkeld hebben op kwaliteiten als leiderschap, ondernemerschap, omgevingsgerichtheid, onderzoekend handelen en interdisciplinair werken.

Leiderschap zien we terug in twee aspecten: het serieus ter hand nemen van een complexe opdracht (persoonlijk leiderschap) en het in staat zijn eigen kennis en kunde met de anderen te delen, op zo'n manier dat de anderen ervan leren (leiderschap naar buiten toe gericht). Een voorbeeld van het eerste aspect: de tweede- en derdejaars studenten hebben een onderwijskundig onderzoek uitgevoerd, wat normaliter aan het einde van het vierde jaar is geprogrammeerd. Dat vroeg veel eigen initiatief om inzicht te krijgen in het ontwerpen en uitvoeren van een onderzoek en het organiseren van specifieke vaardigheidstrainingen (zoals interviewtechnieken). Gezien het feit dat het honourstraject extracurriculair wordt aangeboden, vergt dat een goede planning van de honoursactiviteiten en afstemming hiervan op hun reguliere studie en andere bezigheden. Eén ding is ons duidelijk geworden: niet alleen voor het honourstraject zijn deze studenten druk bezig, maar ook in het bestuur van de roeivereniging of als lid van een muziekbond.

Het tweede aspect van leiderschap, leiding kunnen geven ten aanzien van de andere studenten, het voortouw nemen op het gebied waarin de individuele student juist goed is, zien we terug in het afgelopen traject. Zo waren de studenten Engels het die met hun medehonoursstudent de presentatie in het Engels oefenden. Zo nam de studente die graag en goed schrijft de beide anderen op sleeptouw waar mogelijk, terwijl de snellezer van het trio veel literatuur voor de anderen toegankelijk maakte en tot slot was één van de studenten die goed en indringend kon interviewen het voorbeeld voor de beide anderen.

Ondernemerschap beschouwen we in de brede zin van het woord; iemand kan ondernemend zijn zonder direct een eigen bedrijf te runnen. In het onderwijs komt het neer op verder kijken dan de lespraktijk en wat hiermee samenhangt. Ondernemerschap komt tot uiting in het zien van de onderwijsomgeving, zien waar er behoeften liggen aan verbetering of aan vernieuwing en dan deze vernieuwing daadwerkelijk kunnen initiëren en vormgeven. Het lef om risico's te nemen, bijvoorbeeld door nieuwe dingen uit te proberen die zichzelf nog niet bewezen hebben, is één van de kenmerken van ondernemerschap. Behalve het onderzoeken van de beelden van excellentie bij verschillende betrokkenen, zijn de studenten nog niet met hun bevindingen de scholen ingegaan, om bijvoorbeeld te ondersteunen in het genereren van criteria voor excellente leraren. Dat zou weer een stap verder zijn qua ondernemerschap.

Omgevingsgerichtheid komt naar voren in het inzicht dat studenten verkregen in de maatschappelijke consequenties van het toewijzen van het predicaat excellente leraar. Als, zoals de Onderwijsraad voorstelt, de scholen zelf mogen beslissen welke leraar hiervoor in aanmerking komt, rijst de vraag welke criteria gehanteerd worden en welke beelden van excellentie hieraan ten grondslag liggen. Het onderkennen van de implicaties voor het eigen handelen van de studenten is een mogelijk volgende stap.

Slechts weinig studenten durven zich op dit moment als potentieel excellent te beschouwen en geven zich uit zichzelf op voor het honourstraject.

Onderzoekend handelen is vanaf het begin als een rode draad door het traject gewoven. Met de studenten is van meet af aan gewerkt aan een houding waarin zij vragenderwijs en systematisch onderzoeken hoe een fenomeen als excellentie te duiden is, welke visies er bestaan en wat (internationale) literatuur hierover te melden heeft. Door regelmatig bijeen te komen en de juiste (helpende maar niet voorschrijvende) vragen te stellen, werden de studenten uitgedaagd met een stap verder te gaan (= verdieping). Het presenteren van hun onderzoek op een internationaal congres met wetenschappers met naam, was voor de studenten de zone van de naaste ontwikkeling, maar tegelijk het hoogtepunt van dit traject. Niet in de laatste plaats doordat de studenten merkten dat ze contacten konden leggen die verder reikten dan die op de leraaropleidingen.

Daarmee komen we op het laatste punt: *interdisciplinair werken binnen het honourstraject*. De mate waarin de drie studenten gebruik maakten van de mogelijkheden die verschillende disciplines bieden is in de loop van het traject zijdelings aan de orde geweest. De interdisciplinariteit zit dan met name in de onderlinge ontmoeting van studenten uit de diverse onderwijsvelden PO en VO. Zo gaf de pabo-student aan dat haar blik verruimt was door de bezoeken aan de VO-scholen en de gesprekken daar met leraren en schoolleiders.

Tegelijk zijn studenten (en wij ook) ook tegen grenzen en aangelopen en hebben ze ook tegenslagen gehad. Het onderzoekstraject kende een ambitieuze planning. Het feitelijke onderzoek ging pas in maart van start, terwijl er begin juli gepresenteerd moest worden in Portugal. In mei bleek dat het moeilijk is om afspraken te maken met schoolleiders en leraren. Doordat het veel tijd kostte om afspraken voor focusgesprekken te maken is het uiteindelijke aantal erg mager en hebben de studenten terug moeten grijpen op onderzoek onder leerlingen dat door anderen was uitgevoerd. Als begeleiders moeten we studenten stimuleren om in een vroeg stadium al afspraken te maken voor interviews en focusgesprekken, zodat daar geen onnodige vertragingen ontstaan.

Een belangrijk punt voor ons als begeleiders is het feit dat de pilot betrekking had op slechts drie studenten. Slechts weinig studenten durven zich op dit moment als potentieel excellent te beschouwen en geven zich uit zichzelf op voor het honourstraject. Dit heeft in onze ogen te maken met de cultuur binnen de onderwijssector. De kritiek vanuit leraren en schoolleiders op het advies van de Onderwijsraad ten aanzien van het aanwijzen van excellente leraren binnen scholen illustreert die cultuur, waarin iedere leraar gelijk is en het 'not done' is kwaliteitsverschillen tussen leraren te benoemen. In andere domeinen van de HvA is het animo voor honourstrajecten groter, ook omdat in bijvoorbeeld het domein Economie & management, Sport of Informatica studenten competatiever zijn en het normaler vinden om zich onderling te onderscheiden. Succesvolle excellentieprogramma's die een grotere groep studenten weten te bereiken, vragen om een cultuurverandering binnen de lerarenopleidingen, zowel bij studenten als bij mentoren. We hopen dat de drie studenten uit de pilot als ambassadeurs hun medestudenten en opleiders weten te overtuigen van de waarde van een dergelijk traject.

Met alle nieuw verworven competenties gaan de studenten straks aan het werk in het onderwijs. De focus lag in deze honourspilot op generieke kwaliteiten van de leraar en niet op het directe ambacht van de leraar. Zijn ze daarmee betere leraren geworden? Dat kunnen we op basis van dit traject niet zeggen. Wel valt op dat vier van de vijf kwaliteiten die in het honourstraject centraal staan, ook in het onderzoek van de studenten naar voren komen (genoemd in de literatuur en door schoolleiders en leraren) als kwaliteiten van excellente leraren. Alleen multidisciplinairiteit ontbreekt in de onderzoeksuitkomsten. We zijn er zelf van overtuigd dat de studenten hun visie op het beroep en op leren sterk verbreed hebben, kritisch hebben leren kijken naar hun eigen rol als leraar en de wijze waarop de school en overheid dat faciliteren, gestimuleerd zijn in initiatief nemen en ondernemen, en de waarde zien van samenwerking over de grenzen van de eigen schoolsector heen. In het honours-

traject gaat we nog een jaar verder met deze studenten, maar we hebben het volste vertrouwen dat zij na afloop duidelijk sterker staan op de arbeidsmarkt, meer mogelijkheden hebben op doorgroei en een substantiële bijdrage aan innovatie kunnen leveren. Maar bovenal zou het mooi zijn als zij hun talenten, hun droom kunnen ontwikkelen en waarmaken en daarbij hun eigen leerlingen in hun kielzog meeneemen.

NOTEN

- ¹ De presentatie is te vinden op <http://www.kenniscentrum-onderwijsopvoeding.hva.nl/content/kenniscentrum/lereneninnoveren/presentaties/ISATT-2011-In-search-of-excellence-Floor-Tim-Vincent.ppt>.

BRONNEN

- Bakker-Robbartsen, M., Koopmans, M., Wormhoudt, E., & Poel, Cecile van der (2011). *Een verkennend onderzoek naar de kenmerken van excellente docenten volgens leerlingen. Scriptie in het kader van de master Professioneel Meesterschap*. Amsterdam: EMA.
- Berliner, D.C. (2001). Learning about and learning from expert teachers. *International Journal of Educational Research* 35 (5): 463-82.
- Collinson, V. (1999). Redefining teacher excellence. *Theory into Practice*, 38 (1): 4-11.
- Gennip, H. van, & Vrieze, G. (2008). *Wat is de ideale leraar? Studie naar vakkennis, interventie en persoon*. Nijmegen: ITS.
- Hattie, J. (2003). *Teachers Make a Difference, What is the research evidence? Paper presented at the conference 'Building Teacher Quality: what does the research tell us?'*. Wellington: Australian Council for Educational Research.
- Onderwijsraad (2011). *Excellente leraren als inspirerend voorbeeld*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Oomens, M., Kieft, M., & Kruiter, J. (2009). *Uitdagend en ambitieus onderwijs*. Utrecht: Oberon.